

Kdo je maja 1945 osvobodil mesto Brežice?

Ob 75 – letnici osvoboditve mesta Brežice od nemškega okupatorja in konca 2. svetovne vojne, ki je bil največji oboroženi spopad v zgodovini človeštva - v luči novega gradiva in podatkov. Vojna je trajala štiri leta (1941-1945) in je na Slovenskem povzročila veliko gorja, še posebej civilnem prebivalstvu, saj je skušal okupator fizično uničiti slovenski narod.

Zato je bil oboroženi odpor proti njemu v letih 1941 do 1945 slovenska nacionalna nuja. Ukrepi s katerimi je nacistična oblast hotela uničiti vse, kar je bilo slovensko, so ustvarili stanje, ki je omogočalo sodelovanje slovenskih rodoljubov raznih političnih in svetovnonazorskih usmeritev v boju proti okupatorju. V tem boju je prebivalstvo Štajerske precej trpelo, saj je življenje izgubilo 24.842 oseb oz. približno 4,2 % prebivalstva te pokrajine. Največ žrtev je bilo med civilnim prebivalstvom (10.481 civilistov oz. 1,8 % prebivalstva), sledijo jim žrtve med mobiliziranci v nemške formacije (8.213 oseb oz. 1,4 % prebivalstva) ter med partizani (5.739 oseb oz. 1 % prebivalstva).

Od jeseni 1944 je Slovenija vedno bolj dobivala podobo frontnega zaledja, in to ne samo ene, temveč treh front: madžarske, jugoslovanske in italijanske, ki so bile od nje sicer različno oddaljene, vendar so bili okupatorjevi ukrepi za vsemi enaki. Med najpomembnejšimi ukrepi sta bila gradnja utrjene obrambne črte in širokopotezne očiščevalne operacije proti narodnoosvobodilni vojski na vsem slovenskem ozemlju. Ob umiku z Balkana si je nemški okupator želel zagotoviti varno zaledje in še posebej varne komunikacije. Na večjih železniških postajah so začeli graditi enonadstropne bunkerje, na manjših železniških postajah pa so potniške čakalnice preuredili v bunkerje.

Mesta in večje kraje na jugu Spodnje Štajerske je začel nemški okupator utrjevati v začetku decembra 1944. V središču mesta Krško je začel bunkerje graditi kar pred hišami, enako tudi v Radečah, Zidanem Mostu in Sevnici. Še posebej so utrjevali mesto Brežice, ki je bilo sedež nemškega okrožja. Posebno mesto v obrambi mesta je imel grad Brežice. V vsak stolp so namestili po en težki in dva lahka mitraljeza. V grad so začeli dovažati večje količine orožja in streliva. V pritličju levega grajskega trakta je bilo skladišče streliva za puške, mitraljeze, ročne bombe in mine, v viteški dvorani pa je bilo skladiščenih približno 1.000 italijanskih pušk, 16 težkih avstrijskih mitraljezov in 9 minometov. V gradu je bila nastanjena četa policije, ki je stražila mostove čez Savo in Krko v Brežicah. Mostovi so bili minirani, mine so bile položene v minske jaške na koncu mostu. Zvečer je dostop v grad onemogočila s španskimi jezdecimi. Tudi dostop v mesto po cesti skozi južna vrata pri gradu je bil oviran in nadzorovan. Na cesti sta bili oviri v obliki manjših betonskih blokov, v cesti pa več pokritih lukenj v betonskih blokih. V hiši nasproti grajskega stolpa je bila nastanjena nemška straža, ki je nadzorovala dostop v mesto. Spodnje prostore hiše desno so spremenili v bunker. Obe okni so zazidali v obliki strelnih lin. Pred okni hiše so postavili betonski blok, velikosti 7 x 3 x 2,5 metra, ki je pokrival tudi vrata oz.

vhod v stavbo. Ponoči je bil dostop do mesta osvetljen. Bunker je bil tudi v strogem mestnem jedru nasproti cerkve. Veliko orožja in streliva je bilo shranjenega v Narodnem domu, kjer je bil sedež okrožnega vodstva. Večina stavb v mestnem jedru je bila spremenjena v vojaške objekte, glavni odporni točki pa sta bili grad Brežice in Narodni dom. Strelski jarki so bili okoli celotnega mestnega jedra, gledali so tudi proti Vrbini. Na ozemlju med cesto proti Dobovi in cesto proti Bizeljskem mimo bolnice sta bili kar dve vrsti strelskih jarkov, ki so bili okrepljeni še z bunkerji. Protiletalska baterija je bila nameščena za bolnico – v smeri proti stadionu. Na osnovi zapisanega lahko ugotovimo, da je bilo mesto vojaško dobro utrjeno, po mnenju partizanskega obveščevalca pa je bilo mesto Brežice podobno trdnjavi.

Ko govorimo o umiku nemškega okupatorja iz Slovenije, je treba omeniti še ovire oz. način oviranja, ki jih je okupator postavljal tik ob železnici in cestah. Gre za sistem dveh manjših in enega velikega železobetonskega bloka, s katerim je okupator nameraval ovirati prodirajoče partizanske enote po globini in s tem pridobivati prepotrebni čas ob umiku svojih enot.

Nemške oblasti so teden dni po veliki noči leta 1945 začele z evakuacijo svojih in kočevarskih žena ter otrok, kar je trajalo ves april. V začetku maja je bila splošna evakuacija Nemcev, Slovencev pa niso selili. Zadnje dni aprila so se noč in dan pomikale skozi mesto in po »kranjski cesti« kolone nemških vojakov in motornih vozil. Tik pred kapitulacijo so ceste preplavile kolone ustašev, ki so v glavnem potovali z vozmi. Da bi se hitreje premikali, sta na takratnih ozkih cestah vozila po dva vozova drug ob drugem, kjer je bilo mogoče pa še ena do dve koloni po travnikih in njivah. Nema lokrat se je zgodilo, da so vozovi vozili kar čez vrtove hiš, ki so stale v neposredni bližini ceste.

Kozjansko in s tem tudi Posavje, je v letu 1945 pomenilo os, po kateri so se nemška vojska in njej podrejene enote (vsega skupaj več kot 300.000 mož) umikali proti Avstriji. Glavnina Kozjanskega odreda je odšla na sever ter osvobodila Štore in 10. maja kot prva partizanska enota vkorakala v Celje, drugi del odreda je osvobodil Senovo in 12. maja še Sevnico.

Je pa bilo Kozjansko tudi operacijsko območje vseh treh armad Jugoslovanske armade, ki so v maju z juga prodirale proti Sloveniji in zasledovale sovražnika. Proti Brežicam je prodirala krajiška 4. divizija 2. armade JA, ki je nosila naziv bratstva in enotnosti. V njej so bili borci več narodnosti, kar se vidi tudi iz napisov na spomeniku osvoboditeljem na pokopališču v Brežicah.

Enajsta brigada divizije je pozno ponoči 9. maja osvobodila Samobor na Hrvaškem, nato pa še vasi na slovenski strani v smeri Samobor-Bregana- Jesenice. Osmo brigada 4. divizije JA se je v jutranjih urah 10. maja 1945 spopadla s sovražnikom južno od Brežic. Nato je brigada napadla mesto Brežice, ki ga je sovražnik vztrajno branil, še posebej mostova prek Krke in Save. 10. maja je krajiška 8. brigada, ob podpori artilerijske brigade divizije močno napadla nemško in ustaško vojsko ter v zgodnjih popoldanskih urah vkorakala v mesto. Tistih nekaj Slovencev, ki so bili v mestu, so z veseljem pozdravili osvoboditelje in jim nudili, kar je bilo v njihovi moči. Nato je brigada gonila sovražnika proti železniški postaji, ki se je umikal v smeri Artič in Pohance. Divizija JA je v brežiško-krški operaciji imela 24 mrtvih in 79 ranjenih. Sovražnikove izgube v tej operaciji pa so bile: 837 mrtvih, 792 ranjenih in 1.934 zajetih vojakov in oficirjev. Zaplenili so še 55 topov različnih kalibrov, 62 težkih minometov, 117 lahkih minometov, 2 letali in 2 tanka, zelo veliko pehotne oborožitve in različne vojaške opreme.

Še istega dne so se s Sromelj s kamionom pripeljali v osvobojeno mesto slovenski partizani, pripadniki Narodne zaščite za okraj Videm-Brežice in prevzeli oblast. Zgodilo se je takole. Krajišniki so 10. maja poslali mesarja Antona Lapuha s sporočilom za slovenske partizane, naj se takoj javijo v njihovem štabu. Ta je sporočilo odnesel na Silovec nad Sromljami, kjer je naletel na Narodno zaščito. Njen načelnik za okraj Videm-Brežice je bil Ivan Štritof, namestnik

pa Ivan Držanič-Sergij. Zaščitniki so se brž organizirali in za prevoz uporabili pri Silovcu skrit tovornjak na drva oz. »holc gas.« Po navodilu načelnika Štritofa so zbrali okoli 30 prostovoljcev za odhod v Brežice. Nekateri med njimi niso bili oboroženi.

Popoldne istega dne so se skozi Dečna sela in Glogov Brod odpeljali v Brežice. Na ustaše so naleteli šele v Brezini pri Vinarski zadrugi. Ker so bili močno pijani, je verjetno to rešilo partizane, da jih niso ustaši postrelili. Brez nezgode so nadaljevali pot v Brežice, kjer so izvedeli za sedež štaba krajišnikov, ki je bil na Čatežu. Tu so kozjanci v večernih urah dobili podrobna navodila o prevzemu oblasti v mestu in okolici.

Krajišniki so preko nepoškodovanih mostov na Krki in Savi prodrli v mesto Brežice. Zasluge zato, da sta mostova ostala nepoškodovana gre pripisati brežičanu Henriku Klabučarju (1902-1986). Nemci so ob koncu vojne na mostova namestili razstrelivo in ga pripravili za razstrelitev ob morebitnem umiku. Most je bil dobro zastražen. Že omenjeni Henrik je imel poseben odnos do mostu tudi zaradi tega, ker je bil Henrik Klabučar starejši občinski svetnik in član gradbenega odbora za izgradnjo mostu leta 1906. Na zgoraj zapisano so bili v družini ponosni. Odločil se je, da bo poskušal most rešiti. Stikalna omarica je bila nameščena v mestni klavnici v neposredni bližini mostu. Zaradi prisotnosti stražarjev, sabotaže na tem mestu ni mogel storiti, zato je šel pod most in pri prvem oporniku mostu preščipnil kable, nato pa izginil v grmovju. Stražarja sta streljala za hrabrim saboterjem, a ga nista zadela. To je storil pred spopadom za mesto Brežice ter s tem rešil most in znamenitost Brežic.

V času obstreljevanja artilerijske brigade divizije JA s kranjskih hribov brežiškega mostu in okolice, se je v mestu zgodil vojni zločin. Obstreljevanje je trajalo dve uri, v tem času so se nekateri ustaši začeli brezglavo umikati, drugi pa so ropali po vsem mestu. Zaradi obstreljevanja in ustaškega divjanja se je osem civilistov umaknilo v zaklonišče pod Vogrinčevo kovačnico nad Vrbino. Kljub temu, da je bil bunker dobro skrit, so ga ustaši našli in pobili vse ljudi. Za gnusen zločin se je izvedelo šele po 1. juniju, ko je začelo okoli kovačnice močno smrdeti.

Več o obravnavani temi in zaključnem letu 2. svetovne vojne na Kozjanskem in v Posavju, si lahko preberete v dveh mojih obsežnih monografijah Kozjanski odred in Štajerska v plamenih. Knjige so na voljo na spletu, v brežiški in drugih večjih knjižnicah.

Dr. Tomaž Teropšič,
vojni in vojaški zgodovinar